

Kultur ur kristen synvinkel

Begreppet kultur kan förstås på olika sätt och användas i skilda betydelser. I en fallen värld är det alltid en utmaning att skilja agnarna från vetet, att urskilja kriterier för god kultur. Allt gott verk är mer eller mindre befäckt eller smittat av synd, och detta kan vara uppenbart för det otränade ögat i varierande mån. Men hur hittar man till och identifierar det ursprungligt goda eller skapelseäktade bland kulturella uttryck? Christian Braw hjälper oss i denna artikel fram till en kristen syn på kultur.

Det finns i allt mänskligt liv en gudslighet. Det beror på att människan är skapad till Guds avbild (1 Mos. 1:27). Denna gudslighet har blivit skadad eller ”vrängd” som man säger på skånska, men den är inte förintad. Det finns ett Kristus-mönster i allt skapat, därför att allt är skapat genom Ordet (Joh. 1:3). Där kulturen är äkta, där odlar den och lyfter fram dessa skapelseäktade drag i allt som finns.

SKAPANDET

Några sådana drag kan vi lyfta fram. Det första är *skapandet*. Människan har ett intensivt behov av att skapa, alltifrån rabatter och sockar till symfonier. Tegnér säger:

”Egentligt levde jag blott då jag kvad” (d.v.s. diktade). Diktning är en intensifiering av skapandet, ett högspänningsfält, en högstämmdhet. Det finns ett fint ord på tyska: *Heiterkeit* – en högstämd glädje, fröjd. Som mottagare, som läsare, lyssnare, åskådare får vi del av detta högläge. Därför är det en så stark upplevelse att få del av äkta kultur. Den skapar i oss en delaktighet, genom vårt deltagande i kulturen blir vi medskapande. Vår egen kulturupplevelse blir en fortsättning av det som började i konstnären-diktaren. Det vi kallar litteratur eller *diktning* är en intensiv form av skapande.

Också stickning och Epa-traktorbygge är ett skapande, men det som skiljer dem från det konstnärliga skapandet är intensiteten och förblivandet. Även den bästa Epa-traktor tar slut, men Beethovens symfonier och Shakespeares dramer kan tala på nytt och på nytt genom många sekler. De når djupare, de berör vårt innersta och öppnar vårt innersta. Sven Stolpe sade en gång: ”Det är med geniernas ögon vi ser.” Därmed ger oss den skapande konsten en större värld.

När vi ser Rembrandts målningar förstår vi människor på ett djupare sätt, både den

mänskliga livsglädjen och den mänskliga tragedin. Se till exempel på Rembrandts självporträtt! Vi kan se den unge mästaren, han vet att han är en stor konstnär, han har fått stora gåvor och han använder dem.

Och se på den gamle Rembrandt, prövad av motgångar, mognad men inte krossad. Det händer något med oss när vi möter den skapande kulturen, vi mognar som människor. Det gäller i hög grad Shakespeares dramer, i synnerhet hans tragedier, till exempel Othello. Vi lever med, vi delar smärtan, vi sörjer över vilsegången – och vi mognar. Vi blir milda.

Föräldraskap innebär ett offer.

OFFRET

S:t Johannes lär oss att allt som finns är skapat genom Ordet, Guds Son (Joh. 1:3). Det innebär att det finns ett Jesus-mönster i allt som existerar. Det gäller också människan, ja, främst människan. Vi kan se det i den mest grundläggande mänskliga livsformen – föräldraskapet. Varje föräldraskap innebär ett offer. Att vara förälder är att leva livet för andra. Det är ett livsvarigt offer. Det är det andra skapelseäktat draget. Detta offer tar gestalt också i den skapande konsten, även i dess mest oväntade former.

I *Makten och härligheten* berättar Graham Greene om Mexiko under den socialistiska tiden. Alla kyrkor var stängda, alla präster bortdrivna. Men i en avlägsen provins stannar en präst kvar. Han smyger från hem till hem och firar mässa. Han är alkoholist, han har barn med en kvinna han inte bor med. Han vet egentligen inte varför han gör det han gör. Hans liv slutar också med att han blir gripen och avrättad. Men i allt sitt förfall har han ändå ett Kristus-mönster. Han är den förkastade, som offrar sig.

Hjalmar Gullberg säger: "Den regeln har ej blivit överträdd /är Gud på jorden vandrar han förklädd." Orden är hämtade ur den lyriska sviten *Förklädd gud*, där en grekisk saga får gestalta Kristus-mönstret. Och det underbara i detta Kristus-mönster är att det finns ett hopp, ett ljus i det. Gullberg skriver: "Vem spelar på en pipa en låt av gryningsluft..." Och någon hör alltid den tonen.

I Graham Greenes bok finns en pojke i en kristen familj, som är utled på alla "kristliga" barn- och ungdomsböcker. Men när den förfallne prästen är avrättad, anar han att i allt detta han var uttråkad av, finns en stor verklighet. Och när näste präst försiktigt knackar på dörren, svänger han upp den på vid gavel.

Ingmar Bergman var närmast ateist, men i ett av sina sista radioframträdanden säger han till sist: "Men – varifrån kommer musiken?" Vi kan ta Lars-Erik Larssons musik till *Förklädd gud* som ett exempel. Det är musik som berör oss i vårt innersta. Blir alla berörda? Vi är givetvis olika, alla människor. En del blir mer berörda av fotboll än av sådan musik. Men återigen – kultur är odling. Odling innebär att man medvetet vill få fram något och därför medvetet utesluter något annat. Morötter växer inte lika bra som ogräs, men skall man få något på tallriken måste ogräset bort.

Det är så man får arbeta också med sin mottaglighet för äkta kultur. Vill man lära sig konst, skall man läsa konstböcker och gå på konstmuseer för att växa, för att mogna. Vi kan ta konstmuseet på Skagen som ett exempel. Tavlornas skönhet, intensitet, deras spegling av livets storhet och tragedi leder oss till mognad, öppnar våra blickar,

vidgar vår värld. Och – vi börjar få något av Guds blick för denna värld. Han såg ju att "allt var mycket gott" (1 Mos. 1:31), och han fick också se hur allt blev skadat. Gång på gång står det också om Jesus, att han såg på människor.

Människor har i alla tider vetat att det finns en Skapare, en Frambringare, "något bortom bergen". Människor har också i alla tider vetat att vi skall offra till denne Skapare, även om vi bara anar att han finns. Abel och Kain offrade. Varför? Därför att de visste att det finns ett yttersta ansvar. I all verklig kultur finns det ett medvetande om detta yttersta ansvar.

Kultur är på allvar, också när den triumferar i livsglädje, så som den kan göra i van Goghs målningar. I den allra största konsten – Bachs tonsättningar, Dantes *Divina Commedia* – växer det yttersta ansvaret till kristen bekännelse. Den når en oerhörd kraft i de verk som uttrycker segern över döden: Bernt Notkes *S:t Göran* i Stockholms Storkyrka och Brahms *Requiem*.

Hur kan man skilja god kultur från dålig kultur? Man märker det efteråt. När man stänger av en dålig film har man inte mognat, inte lärt sig något viktigt om det mänskliga livet. Med äkta kultur blir livet stort, högtidligt, vackert och allvarligt. Med dålig kultur blir livet slappt, lojt, tomt och på sin höjd putslustigt, d.v.s. underhållande. Gestalterna i den dåliga filmen mognade inte heller och blev inte annorlunda än de var när filmen började. Det fanns inget yttersta ansvar, ingen verklig livsglädje, inget offer på något plan.

Sven Stolpe var en skicklig litteraturhistoriker, och det han söker hos författare är just mognaden. Hans bok *40 svenska för-*

fattare är en god vägledning. De själva och deras verk mognar undan för undan, deras gestalter djupnar och säger alltmer om vad det mänskliga livet är. Men hur skall man få blick för detta? När Sven Stolpe började som forskarstuderande trodde hans lärare att bara man upptäcker vad som påverkat diktaren kan man också förstå dikten. Det är detta som kallas kausalprincipen: känner du orsaken, känner du också dess verkan. Sven Stolpe insåg att detta bara rör sig på ett ytplan. För att nå till diktens djup behöver vi öva upp vår intuition, vår förmåga till inlevelse.

Kultur är på allvar.

DET GEMENSAMMA

Äkta kultur är livsbejakande, och därför skapar den också *gemenskap*. Detta är det tredje skapelseäktat draget. Vi märker det när vi tillsammans upplever kultur, till exempel *Förklädd gud* eller Frans Hals *Fiolspe-laren* på Nationalmuseum.

I äkta kultur finner människor varandra. Matteus-passionen slutar med den underbara körsatsen *Wir setzen uns mit Tränen nieder*. Vi sätter oss ned med tårar, vi gråter tillsammans och sörjer tillsammans. Det slutar inte med den stora ensamheten och bitterheten, inte ens i tragedin. Tegnér's *Frithiofs Saga* slutar med *Försoningen*. I Jaan Kross romaner segnar alltid livet till slut, om så bara i ett ofött barn som i romanen *Motstånd*.

Var finns då det förvrängda, det skadade i denna värld, som kulturen speglar och tolkar? Det finns i dödens oerhörda allvar, som i Mozarts *Requiem* eller Bernt Notkes *Dödsdansen* i Tallins S:t Nikolai. Det nedrivande, skadade finns till exempel i Solsjennitsyns *Augusti 14* i bilden av den hektiske, hatiske mördaren Bogrov, på väg att skjuta

Rysslands store ekonomiske reformator Stolypin. Men det förvrängda och skadade finns också i den idealistiske polischefen i *Makten och härligheten*, ständigt på jakt efter den till sist avslöjade prästen. Då blir ondskan som allra mest tragisk, när den klär sig i de höga idealens dräkt. Även kulturen lever i en värld, som en gång var "mycket god", men som nu är mycket skadad.

De grekiska filosoferna har mycket att lära oss på ett allmängiltigt plan. De levde i en tillvaro, där allt var osäkert – politik, ekonomi, kultur. Själva berggrunden skakade ofta nog. I denna situation blev deras fråga denna: Var finns det bestående och fasta i denna tillvaro, där allt är osäkert? Platon såg det stabila och fasta i det som kan kallade "idéer", de abstrakta mönsterbilderna för allt som finns. De låg för honom i en särskild dimension av tillvaron, som hade drag av matematiken, som ju inte är materiell men som är giltig överallt och i alla tider. Aristoteles såg det stabila i det han kallade "former", i tingens identitet, det som gör dem till vad de är. Det är detta som gör att vi kan tala om till exempel örter och djur och inte bara om enskilda exemplar av olika arter.

Vad säger detta om kultur? Det säger oss att verklig kultur uttrycker det gemensamma, och det är därför vi kan känna igen oss i Brahms bävan inför döden och hans befriande glädje över att Guds ord förblir i evighet. Kulturen är berättelsen om Envar, och det är därför vi kan känna igen oss i kulturens gestalter, antingen det nu är Don Quixote eller Mr Pickwick vi känner oss besläktade med. Och om det inte är oss själva vi känner igen, så kan vi känna igen andra och lära oss att förstå andra.

Aristoteles har ett viktigt bidrag, när han säger att vi förstår vad något är, när vi ser vad det kan bli. Vi förstår vad fröet är, när vi ser en ört. Och – vi förstår vad en människa är, när vi ser ett helgon. Dostojevskijs *Bröderna Karamazov* blir till stor dikt för oss, när vi ser hur Aljosja mognar till just helgon. Thomas Manns *Felix Krull* ger oss inblickar i hur syndaren i oss kan utvecklas till en bedragare. Pastor Fridfelt i Bo Giertz *Stengrunden* växer från att vara en trängsynt väckelseman till att bli en mogen och ödmjuk själasörjare.

Hans-Georg Gadamer – en av Tysklands främsta filosofer i modern tid – ägnade mycket tankemöda åt förståelsen. Hur förstår vi en medmänniska? Han formade begreppet *Horizontverschmelzung* – horisontsammansmältning. Var och en av oss lever inom den horisont som utgörs av våra erfarenheter, kunskaper, känslor, fördomar och ambitioner. Det är först när vi träder inom den andres horisont och gör hans horisont till vår, som vi kan förstå vad orden i hans mun och orden från hans penna egentligen betyder.

Kulturen bistår oss i denna process. Den hjälper oss att förstå människor som Don Quixote och Mr Pickwick. Men litterära gestalter som är som Dragos (Fantomen) eller Tintin hjälper oss inte mycket, för sådana människor finns inte.

Finns det kultur, som man skall akta sig för? Det är "kultur" som bara går ut på att förbanna mörkret och skingra tankarna. Av sådant blir inget skapande, ingen odling, inget mognande, ingen gemenskap. Därmed är det ju ingen kultur alls. Kultur – antingen det är i trädgårdslandet eller på scenen – är ju till för att det skall växa fram något, som ger livskraft.

Varför skall
jag lära
mig detta?

ÄR KULTUR NÅGOT FÖR ALLA?

Mitt svar är: Skapande är för alla. Odling är för alla. Mognad är för alla. Gemenskap är för alla. Insikt är för alla.

Ibland kan det hända att elever och studenter säger: "Varför skall jag lära mig detta? Vad skall jag ha det till?" En klok lärare svarar: "Det förstår du först när du har lärt dig saken. Till dess är jag din lärare, och din uppgift är att få mig att dela med mig av

vad jag kan. När du sedan har kunskapen kommer du att märka vad du kan använda den till." Så är det också med kulturen, den äkta kulturen, den som vidgar vår värld och gör oss till kloka, visa människor med något av Guds blick på hans värld.

Christian Braw

Präst och författare, Kosta